

התורה והארץ חלק ב'

הרב יהודה עמיחי / בדין כלאיים בחממה

הצגת הבעיה

החקלאות בימינו מתבססת על גידולים בחממות. אחד הגידולים העיקריים הוא גידול עגבניות. ישנן שתי שיטות גידול: א. שותלים שורות בודדות של עגבניות כאשר הרווח בין השורות הוא של 1.10 מ' לערך. ב. שותלים צמד שורות כאשר הרווח בין זוג שורות הוא שוב 1.10 מ'. השאלה שנשאלנו היא האם אפשר לנצל את הרווחים שבין השורות, ולשתול מין אחר של ירקות בשטח הפנוי.

א. מקור דין חבוש

בירושלמי (כלאים פ"ב ה"ח) למדנו:

"תבואה בתבואה - בית רובע (הרחקה בין שני מיני תבואה צריכה להיות בית רובע), ובלבד שלא תהא חבושה מארבע רוחותיה".

ונראה שאם התבואה מוקפת מארבע רוחות, אין אפשרות לזרוע מין אחר בתוכה אפילו במרחק גדול מבית רובע.

"ורבי זעירא בעי קומי רבי יסא: כי נן אמרין הדא בקעת סימוניא - אין זורעין לתוכה אלא מין אחד בלבד".

רבי זעירא שאל: אם כן, בבקעת סימוניא (יש מזהים כעמק יזרעאל), שהייתה מוקפת הרים מכל צדדיה - אין לזרוע אלא מין אחד, שהרי הכל נחשב להיות "חבוש" ואין לערב שני מינים בחבוש.

נראה שאפשר לבאר את דברי רבי זעירא בארבעה אופנים:

א. כשאלה (בתמיהה) ופירושו: האם בבקעת סימוניא אין לזרוע רק מין אחד?!

ב. אפשר לבאר את התמיהה: וכי בבקעת סימוניא זורעים רק מין אחד? ובתמיהה זו רוצה המקשן לדחות לגמרי דין "חבוש".

ג. אפשר לבאר שרבי זעירא הבין שרק אם תבואה מקפת מכל צדדיה את התבואה השניה - הרי"ז "חבוש", מכיון שלא ניכרים שני המינים, ויש כאן תערובת גמורה. כאשר השטח מוקף בגדר אולי אין בזה גדר חבוש, שהרי כל מין עומד בפני עצמו ואין כאן תערובת גמורה.

ד. אפשר לבאר את דברי רבי זעירא כקביעה: כיון שיש איסור של חבוש גם בבקעת סימוניא - אין לזרוע שני מינים.

הרי"ש ומהר"י בן מלבי צדק כתבו שחבוש הוא כאשר המקום מוקף מד' רוחותיו אבל אם רוח אחת פרוצה אין זה כ"חבוש בבית האסורים" ולכן - מותר.

ב. האם דין חבוש נפסק להלכה

הרמב"ם בהלכות כלאיים אינו מביא את דין "חבוש", וכבר תמה על כך הכס"מ 1. ומביא את דברי מהר"י קורקוס שאמר שדין זה נרמז בדברי הרמב"ם (הל' כלאיים פ"ג ה"ט): "כיצד שדהו שהייתה זרועה מין תבואה ובקש לזרוע בצדה מין תבואה אחרת".

משמע שהתירו לזרוע תבואה ממין אחד בצד תבואה ממין אחר, אבל תבואה בתוך תבואה - לא, והסיבה לכך היא מדין חבוש. נמצאנו למדים לדעת מהר"י קורקוס שהרמב"ם מסכים לדין חבוש. ודאי שדבריו צריכים ביאור כי קשה לומר שדין יסודי כחבוש שמוזכר מפורש בגמ' ירושלמי לא הוזכר ברמב"ם אלא ברמז. ועוד הקשה ערוך השלחן 2 הרי הרמב"ם כתב (שם ה"י) "בין מן הצד בין באמצע", ומשמע שאפשר לזרוע תבואה באמצע תבואה ממין אחר.

אפשר לומר שהרמב"ם ס"ל שר' זעירא נשאר בתימה על דין "חבוש" שהרי לא יעלה על הדעת שבקעת סימוניא לא יזרעו אלא מין אחד! ולכן דחה הירושלמי סברת חבוש מההלכה.

אולם לכאורה יש להביא ראיה שיסוד חבוש נאמר בניחותא ולהלכה, שהרי בירושלמי (כלאים פ"ב ה"ו) 13 שמע כן, כפי שכותב הרש"ס:

"בית רובע בבקעה - מותר לזרוע בו שני מינים. הקיפו גדר - אסור". משמע שהקפת גדר הופכת מקום לחבוש האסור, ברם אין זו הוכחה שהרי שם הדיון בבית רובע עצמו, דהיינו פחות משיעור הרחקה הנצרך בתבואה, ולכן אסור, אך מדין חבוש - לא אסור. ואדרבא מסוגיא זו אפשר ללמוד את ההיפך: סתם בקעה מותר לזרוע בה ב' מינים ואפילו תוך בית רובע אך כאשר הקיפו את המקום בגדר הרי חיבר את הבית רובע למקום אחד ואסור. עכ"פ רואים אנו שאם הרחיק בית רובע - מותר אף כשהמקום מוקף בגדר. לפי זה אפשר לבאר לדעת הרמב"ם שהירושלמי הוא בתמיהה ואין לאסור זריעת שני מינים בהיקף גדר, כאשר ישנו מרחק הפרדה על פי ההלכה בין המינים. וכן הביא ערוך השלחן¹ להסביר את הרמב"ם שהשמיט את דין חבוש כיון דלא ס"ל כלל דין זה.

ונראה שגם לדעה האוסרת חבוש אליבא דהרמב"ם, יש להגביל את דין חבוש, למקרה של תבואה ממין אחד שמוקפת ע"י תבואה ממין אחר. אך כששני מיני התבואה מוקפים בגדר או בהר - אין דין חבוש. הסברה לחלק בין המקרים היא כאמור לעיל, שבתבואה בתוך תבואה נראה הדבר כתערובת, מה שא"כ בהקפת גדר או הר. ר' זעירא בירושלמי הבין שיש להשוות את שני המקרים, ולכן הוא שאל את שאלתו, אך כאמור אפשר לחלק ביניהם. לפי זה, יתכן שאף לדעת מהר"י קורקוס שהרמב"ם אוסר חבוש זהו רק בתבואה בתוך תבואה. ולכן דקדק המהר"י קורקוס בלשון הרמב"ם: "ביקש לזרוע בצדה מין תבואה אחרת", דמשמע זריעה וזריעה אבל בבקעה אין בזה גדר חבוש כלל, שהרי ההיקף נוצר באופן טבעי לעומת תבואה בתוך תבואה שההיקף מכוון.

יש לעיין בנידון חממות בהם ההיקף הוא ע"י גדר של בני אדם לכאורה כאן ישנו חבוש מוגדר.

אבל הרמב"ם לא הביא דין חבוש גם אם המקום הוקף ע"י אדם, ואף לא הוזכר בדבריו שגדר עושה את הכל לשדה אחת.

אלא נראה שיש לבאר לדעת הרמב"ם שכל זמן שישנה הרחקה של בית רובע בתבואה הרי"ז הרחקה גמורה שאין עוד בהיקפה דין של שדה אחת, וכבר הקשה בעל משנה ראשונה 3 שהרי צריכה להיות הרחקה מסויימת שתתיר לנו לזרוע שני מיני זרעים בבקעה. וכי מה גרוע מקרחת הכרם שהיא בתוך הכרם עצמה? ופסקו ב"ה 4 שיש להרחיק שש עשרה אמה, א"כ מוכח שישנו גבול מסוים המתיר לזרוע בתוכו. אלא שהוא נשאר בצ"ע מהו הגודל המתיר. אבל נראה לדעת הרמב"ם שכאשר ישנו היקף, אם המרחק הוא לפי ההרחקות הרגילות אין למוקף דין שדה אחת, שהרי כל שדות העולם הם אחד, וסדנא דארעא חד הוא, אלא שאפשר לזרוע במרחקים מסויימים. לכן גם במקום המוקף גדר כאשר ישנה הרחקה על פי דין אפשר לזרוע. לעומת זאת, בפחות מבית רובע אם יקיפו בגדר, הרי"ז אסור שהרי הכל נהפך לשדה אחת. וראיה לכך מספ"ק דכלאים בירושלמי שהיקף גדר אוסר כאשר המרחק בין הזרעים הוא פחות מהשיעור ומחייבו מלקות.

ועיין חזו"א 5 שמסתפק אולי דין חבוש הוי רק כשמיצר והולך.

והוסיף החזו"א 6 שאם ישנה פירצה של י"א אמות אפשר דשרי אף כשהפרוץ הוא מיעוט. והוסיף: "ואפשר דאף אם יש דלת במקום הפרוץ מותר דכיון דעשוי לפתוח אינו חובש אף בשעה שהוא חבוש".

ונראה שסברת החזו"א היא שלענין חבוש הדין הוא כמו בבית האסורים: אם הדלת עשויה להפתח לא חשוב עוד כבית האסורים, ולכן אפשר להקל בדין זה יותר.

עוד יש להוסיף כשם שאם מקום המוקף בגדר ויש בו שני מיני זרעים ועשו גדר ביניהם הגדר מהוה חלוקה לכל דיניה 7. כן הדין גם לעניין "פי תקרה יורד וסותם" שאנו רואים את התקרה כאלו יורדת ומהווה מחיצה. במקרה שחציו כרם וחציו זרוע ירקות בתוך בית אם יש ביניהם גדר - אין איסור כלאיים וא"כ לא גריעא הרחקה מגדר, וכשם שהותר בגדר כן כל הרחקה דינית מותרת.

העולה לנו לדינא שבחממה אם מרחיקים את המרחקים על פי ההלכה אין חשש כלאים למרות שהכל מוקף.

יש להוסיף לכך שגם הגר"א בשנות אליהו (פ"ב מ"ח) האוסר חבוש ס"ל שאין איסור חבוש רק

בתבואה ולא בירק. אמנם בעל החכמת אדם במשפטי צדק (פ"ג) כתב שגם בירקות לא יקיף אבל אינו מביא מקור לכך ועיין צמח ציון (למהר"י הלוי סוף הל' כ"א) שהעיר על החכמת אדם. עכ"פ גם לפי דברי הגאון שיש להחמיר בחבוש דין זה אינו בירקות אלא בתבואה 8.

ג. דין בית לכלאיים
נקודה נוספת שאנו צריכים לדון כאן היא האם חממה דינה כבית והאם בבית יש איסור כלאיים.

בירושלמי (ערלה פ"א סוף ה"ב) נאמר: "אילן שנטעו בתוך הבית - חייב בערלה (שנאמר: כי תבואו אל הארץ ונטעתם) ופטור מן המעשרות דכתיב: עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה (יבית אינו שדה). ובשביעית צריכא - דכתיב: ושבתה הארץ שבת לה, וכתיב: שדך לא תזרע..."
הישועות מלכו 9 נטה בתחילה לומר שבית פטור מכלאים, ומביא את הגמ' במנחות 10 שם למדנו חיוב ביכורים בחורבה הנובע מהפסוק "בכורי כל אשר בארצם" משמע שחורבה אינה "שדה", אך נחשבת "ארץ" ולכן חייבים בה בביכורים. אבל בכלאים שלא נאמר שדה אפשר אולי למעט בית. ועיי"ש שמסיק להחמיר בגלל שהרמב"ם השמיט דין זה של בית. וכן נקט החזו"א (סי' כ"ד ד') ש"כלאיים בערוב קפיד רחמנא" ולא שייך לדיון הירושלמי בלימוד המילים "ארץ" ו"שדה". עכ"פ נראה שאפשר לצרף גם ספק זה ע"מ להקל בנידון כלאים בחממה 11.

העולה לנו להלכה שיש להקל לגדל בחממות ירקות, אם קיימת הרחקה מתאימה כל מין לפי דינו.

היה רבי מאיר אומר: וערלתם ערלתו את פרי - איני יודע שעץ מאכל הוא? אלא מה ת"ל עץ מאכל? להביא עץ שטעם עצו פריו שוה. ואיזה? זה הפלפלין, ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה כו'.

י"ל שהי' עולה על הדעת לדון בטעם ערלה, ע"פ דברי חז"ל באגדה שהגזירה היתה שיהיה טעם עצמו ופריו שוה והארץ חטאה בזה. והביאור הפשוט הוא שהיה ראוי שתצא הבריאה בשפע יותר גדול להשביע מטובה את הבריות, אלא שהאדם העלול לחטא אינו יכול לקבל רוב טובה, והחטא מוכן בטבע חמרו שהוא מהארץ. ע"כ נתגלה בזה שאין טעם העץ כטעם הפרי, וממילא אין הפרי בא לשלימות טעמו, כי הוא מפיג הרבה בעבור הלח מעומק הארץ עד הפרי דרך העץ. מה שא"כ אם היה גם טעם העץ כטעם הפרי, היה מתחזק טעם הפרי והיה מוסיף הנאה לבני"א. ובאשר בכלל פרי העץ המה מכלל המותרות שאפשר לאדם להתקיים מבלעדו, אמנם בשהאדם עולה במעלות השלימות כל המותרות המרחיבות את דעתו נאות לו מאד. אבל כשסר מדרך הישר לבקש רק ההנאה החומרית, ראוי לקמץ המותרות עבורו. וזהו חטא הארץ, שבכל כבר היה מוכן החטא לצאת. ע"כ נקמץ המותרות וע"כ גזרה תורה ג"כ ערלה בפרי העץ לחסום תאוות המותרות. וע"כ הפלפלים שטעם עצים ופריים שוה, שלא נשאר בהם רושם מחטא הארץ, הי' מקום לומר שפטורין מערלה, ע"כ אמר שגם הם חייבים.

עין א"י ברכות פרק ו' סי' י"ד

<<9>>

1. על הרמב"ם הל' כלאיים פ"ג ה"ט ד"ה ואם לא היה ביניהם.
2. סי' רצ"ז אות ל"ב.
3. כלאיים פ"ב מ"י ד"ה תבואה.
4. כלאיים פ"ד מ"א.
5. כלאיים ו' כ'.
6. כלאיים ו' כ"ט.
7. עי' ערוך השלחן סי' רצ"ו סעי' ע"א.
8. עי' ברברי מרן הגר"ש ישראלי שליט"א בארץ חמדה ספר שני יבדרך אמונה פ"ג אות מ"ז.
9. קרית ארבע כלאיים פ"א ה"א.
10. מנחות פ"ד ע"ב.
11. בשאלה האם חממה גררה כבית עי' תחומין א' עמ' 186.